

EUROPA I POLSKA W XI-XIV W.

■ PAPIESTWO PRZEWODZI EUROPIE

Na przestrzeni IX i X w. Kościół popadł w głęboki kryzys. Duchowni nie potrafili pogodzić obowiązków religijnych z powinnościami świeckimi. Biskupstwa oraz klasztory otrzymywały od wierznych coraz więcej darowizn w zamian za obietnice zbawienia dusz. Z posiadania tych majątków ziemskich wynikały obowiązki względem seniorów. Biskupi i opaci, niewiele różniący się od pozostałych feudalów, przysięgali wierność świeckim seniorom. Przyjmowali od nich inwestyturę, czyli symbole władzy nad powierzonymi terytoriami. Ogromne majątki kościelne były bardzo atrakcyjne dla rodów możnowładczych, żądnych bogactwa oraz splendorów. Dlatego przejmowali oni najważniejsze stanowiska. W ten sposób hierarchowie kościelni przestali odgrywać rolę duchowych przywódców wiernych. Także obsadzenie tronu papieskiego zależało od woli cesarzy niemieckich.

Przeciwko takim praktykom opowiedzieli się mnisi z benedyktyńskiego opactwa w Cluny, którzy widzieli możliwość odnowy m.in. w uniezależnieniu się Kościoła od władzy świeckiej. W połowie XI w. wybuchł konflikt papiestwa z cesarstwem. Grzegorz VII zabronił duchownym przyjmowania inwestytury od feudalów świeckich. Do ugody doszło w 1122 r. w Wormacji. Biskupi mieli być wybierani przez diecezjalne kapituły, a nie mianowani przez monarchów. W państwach zachodnioeuropejskich duchowieństwo wyodrębniło się prawnie jako stan.

Papież nie przegrał sporu z cesarzem przede wszystkim dlatego, że na przełomie XI i XII w. został duchowym przywódcą świata zachodniego i postanowił odzyskać Ziemię Świętą z rąk nie-

wiernych. Tymczasowy sukces wypraw krzyżowych umocnił jego autorytet. Jednak brutalne działania chrześcijan podczas krucjat do dziś kładą się cieniem na relacjach ze światem muzułmańskim. Królestwo Jerozolimskie, mimo wsparcia ze strony kolejnych wypraw krzyżowych oraz zakonów rycerskich, upadło w 1291 r. Niedługo później papiestwo utraciło dominującą pozycję w świecie zachodnim.

Papież Innocenty III nałożył ekskomunikę na albigenów na początku XII w. Początkowo skierował do Akwitanii misjonarzy, którzy mieli nawrócić heretyków. Działania te nie przyniosły jednak rezultatu, dlatego zorganizował krucjatę przeciwko albigenom.

■ miniatura, Francja, XIV w.

■ SPOŁECZEŃSTWO STANOWE

W czasach wypraw krzyżowych Kościół uniezależnił się od władzy cesarskiej. Wyodrębnił się także stan duchowny oraz umocniła się pozycja rycerstwa. Liczne wojny i konflikty wewnętrzne zmusiły monarchów do przekazywania swoim wasalom ziem w dziedziczną własność w zamian za wierną służbę. Z czasem możnowładcy zaczęli wywierać coraz większy wpływ na rządy i wymusili na królach przywileje, które broniły pozycji ich oraz rycerstwa przed absolutystycznymi działaniami monarchów. Czas krucjat ostatecznie uformował też ideologię stanu rycerskiego jako zamkniętej, elitarniej warstwy, służącej

władcy mieczem i radą, broniącej kraju oraz wiary chrześcijańskiej.

Rycerstwu, które mogło już swobodnie dysponować ziemią, opłacało się zakładać nowe wsie i regulować z ich mieszkańcami zakres obowiązków, w tym wysokość czynszu pieniężnego. W ten sposób także chłopci uzyskali własne prawo, określające ich powinności względem panów.

Na skutek wzmożonych kontaktów miast zachodnioeuropejskich z Bizancjum oraz Bliskim Wschodem znacznie wzbogaciła się elita kupiecka. Kupcy również chcieli ugruntować swoją silną pozycję.

W zamian za pomoc finansową oferowaną feudałom uzyskali przepisy zwane prawem miejskim. Gwarantowały im one dominację w samorządach miejskich oraz swobodę w prowadzeniu interesów. Podobne prawa nadawano później w kolejnych lokowanych ośrodkach miejskich.

W ten sposób ukształtowały się stany: duchowieństwo, rycerstwo, chłopci oraz mieszczaństwo. Te grupy społeczne odgrywały w społeczeństwie feudalnym wyznaczone role polityczne i gospodarcze. Różniły się też pod względem tworzonych kultury.

Państwo przestano postrzegać jako prywatną własność monarchy. Władcy musieli uwzględniać prawa i przywileje elit. Nie mogli swobodnie narzucać im podatków w celu pozyskania funduszy na prowadzoną przez siebie politykę – wymagało to zgody przedstawicieli uprzywilejowanych stanów. Ich zgromadzenia stały się załącznikiem parlamentaryzmu. Monarchia patrymonialna przeistoczyła się w stanową.

■ ROZBICIE DZIELNICOWE POLSKI

Na ziemiach polskich, położonych na wschodnich rubieżach Europy Zachodniej, przemiany społeczne i gospodarcze dokonały się nieco później, ze względu na rozbięcie dzielnicowe, do którego doszło po śmierci Bolesława Krzywoustego. Wojny toczone między jego synami oraz wnukami bardzo osłabiły nie tylko międzynarodową pozycję państwa, lecz także status książąt wobec poddanych. Nieustanne konflikty zmusiły licznych władców do szukania poparcia Kościoła oraz możnych. Nadawano im immunitety, cedujące na wasali uprawnienia podatkowe i sądowe. Po ich otrzymaniu feudałowie – duchowni i świeccy – mogli swobodnie dysponować majątkami. W celu zwiększenia swoich dochodów rozpoczęli akcję kolonizacyjną, polegającą na sprowadzaniu osadników z krajów zachodnich. Zakładali oni nowe wsie oraz miasta, wprowadzali tam znane sobie udoskonalenia techniczne i wzorce regulacji prawnych. W ten sposób w XIII-XIV w. na ziemiach polskich nastąpiła kolonizacja na prawie niemieckim. Powstało wiele osad, a te już istniejące zyskały zabezpieczenia prawne i samorządy. Autonomią cieszył się również Kościół, który wprowadził reformę gregoriańską. Podobnie jak na Zachodzie, duchowieństwo jako pierwsze

Ćwiczenia podsumowujące

1. Wyjaśnij istotę toczonych w XI w. sporu między papieżem a cesarstwem.
2. Odpowiedz, jaki wpływ na pozycję papiestwa w Europie miały wyprawy krzyżowe.
3. Omów strukturę społeczeństwa stanowego.
4. Przedstaw proces kształtowania się społeczeństwa stanowego na ziemiach polskich.

Rycerstwo było warstwą społeczną, której obowiązkiem było pełnienie służby wojskowej i obrona ojczyzny oraz seniora. Zasady postępowania rycerstwa określał kodeks honorowy.

■ miniatura, Włochy, XIV w.

Bitwa pod Legnicą była dotkliwą porażką militarną Piastów śląskich, oznaczającą koniec nadziei na odbudowę monarchii polskiej pod ich przewodnictwem. Po śmierci Henryka II Pobożnego zjednoczone przez niego państwo rozpadło się na kilka niewielkich, wrogich wobec siebie księstw. Zahamowało to rozwój tendencji zjednoczeniowych w kraju oraz przedłużyło okres rozbięcia dzielnicowego.

■ obraz na desce, Polska, XV w.

ZDOBYCIE JEROZOLIMY

Pod mury Jerozolimy, która stanowiła główny cel I krucjaty, krzyżowcy dotarli w czerwcu 1099 r. Przebieg oblężenia miasta opisał jeden z anonimowych kronikarzy.

37. [...] W poniedziałek zaatakowaliśmy gwałtownie miasto, i to z taką siłą, że gdyby tylko drabiny były gotowe, miasto wpadłoby w nasze ręce. Tymczasem zniszczyliśmy niższy mur, a do muru głównego przystawiliśmy wieżę oblężniczą. Nasi rycerze wyszli na nią, natychmiast rozpoczynając walkę na włócznie i miecze z Saracenami i obrońcami miasta. Wielu z naszych legło, ale więcej z ich strony. [...]

38. Wtedy nasi wodzowie postanowili znaleźć sposób, aby można było zdobyć miasto i uciąć święty grób naszego Zbawiciela. Zlecili wykonać [...] dwie wieże oblężnicze oraz inne maszyny. [...] Saraceni, widząc, że nasi budują owe maszyny, silnie ufortyfikowali miasto i nocami wzmocnili baszty. [...] We środę i w czwartek

w nocy atakowaliśmy gwałtownie miasto ze wszystkich stron. A wtedy biskupi i kapłani, wygłaszając kazania i przemowy, wezwali Wszystkich, aby nabożnie obejść Jerozolimę w procesji połączonej z modlitwami, jałmużną i postem. W piątek [...] uderzyliśmy zewsząd na miasto, ale niczego nie osiągnęliśmy. Byliśmy i zdumieni, i zaleknieni wielce, kiedy nadeszła godzina, o której Pan Nasz Jezus Chrystus postanowił dla nas wycierpieć mękę, a rycerze nasi na wieży oblężniczej walczyli z męstwem [...]. W tym to momencie jeden z naszych rycerzy imieniem Litold wdarł się na mur miasta. Z chwilą, gdy się tam ukazał, obrońcy pierzchli z murów, a nasi ścigali ich przez miasto, zabijając i raniąc [...].

Źródło: Anonima dzieje pierwszej krucjaty albo Czyny Franków i pielgrzymów jerozolimskich, tłum. K. Estreicher, Warszawa 1984, pkt 117–121.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Oceń rolę motywacji religijnych podczas walk o Ziemię Świętą.
2. Odpowiedz, w jakich latach prowadzono oblężenie Jerozolimy.

UPADEK WŁODZIMIERZA SUZDAJSKIEGO

Mongołowie zazwyczaj oszczędzali miasta poddające się ich władzy – niszczyli jedynie te, które się broniły. Zdobycie Włodzimierza Suzdalskiego zostało opisane w *Latopisie Ławrientijewskim*.

[Najeźdźcy] poczęli od rana do wieczora rąbać lasy i ustawiać tarany, i w nocy otoczyli płotem cały gród. [...] Na następny dzień [...] 8 lutego [...] o godzinie pierwszej Tatarzy przystąpili ze wszystkich stron do grodu i poczęli bić weń taranami, a do środka sypały się z daleka za Bożym dopuszczeniem ogromne kamienie [...]. Tatarzy przebili ścianę u Złotych Wrót i w innych miejscach, rozbili cały gród, zasypali go pociskami kamiennymi [...], weszli zewsząd do niego jak demony. Przed obiadem wzięli oni nowy gród i cały oddali na pastwę ognia. I zabili księcia

Wsiewołoda z bratem, mnóstwo bojarów i ludu, a inni książęta i wszyscy ludzie uciekli do średniego grodu. A władca Mitrofan i księżna ze swymi synami i córkami uciekli do cerkwi, zaparli cerkiewne wrota i zamknęli się. [...] Tatarzy wybili cerkiewne wrota i wybili tych, którzy byli w cerkwi i opierali się. I poczęli pytać o książąt i księżną, i poznali, że są na chórze. Wtedy nanosili mnóstwo drzewa i podpalili cerkiew. Będący na chórze z modlitwą i błogosławieństwem oddali dusze Bogu: zostali spaleni ogniem i zaliczeni do męczenników.

Źródło: *Latopis Ławrientijewski*, [w:] S. Krakowski, Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku, Warszawa 1956, s. 60–61.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Omów sposób zdobywania grodów przez Mongołów.
2. Wyjaśnij, dlaczego Tatarzy postępowali brutalnie z ludnością zdobytych miast.

REGUŁA ZAKONU FRANCISZKANÓW

Papież Honoriusz II w bulli z 1223 r. zatwierdził regułę franciszkańską, która stała się obowiązującym kanonem dla Zakonu Braci Mniejszych. Jej oryginał jest przechowywany w klasztorze Sacro Convento w Asyżu.

Reguła i życie braci mniejszych polega na zachowywaniu świętej Ewangelii Pana naszego Jezusa Chrystusa przez życie w posłuszeństwie, bez własności i w czystości. [...] Nakazuję stanowczo wszystkim braciom, aby żadnym sposobem nie przyjmowali pieniędzy lub rzeczy mających wartość pieniężną osobiscie. [...] Ci bracia, którym Pan dał łaskę, że mogą pracować, niech pracują wiernie i pobożnie, tak żeby uniknąć lenistwa, nieprzyjaciela duszy, nie gasili ducha świętej modlitwy i pobożności, któremu powinny służyć wszystkie sprawy doczesne. Jako wynagrodzenie za pracę mogą przyjmować rzeczy potrzebne do utrzymania siebie i swoich braci, z wyjątkiem

pieniędzy lub rzeczy mających wartość pieniężną, i niech to czynią z pokorą, jak przystoi sługom Bożym, zwolennikom najświętszego ubóstwa. [...] Bracia niech nie głoszą kazań w diecezji biskupa, który by im tego zabronił. I żaden z braci niech się nigdy nie waży głosić kazań do ludu, dopóki go minister generalny tego braterstwa nie podda egzaminowi, nie zatwierdzi i nie powierzy mu obowiązku kaznodziejskiego. Upominam również i zachęcam tych braci, aby ich słowa w kazaniach, jakie głoszą, były wypróbowane i czyste [...] na pożytek i zbudowanie ludu. Niech mówią mu o wadach i cnotach, o karze i chwale słowami zwyczajnymi.

Źródło: *Religie Wschodu i Zachodu. Wybór tekstów źródłowych do historii religii*, praca zbiorowa pod red. K. Banka, Warszawa 1991, s. 271.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw zasady obowiązujące franciszkanów.
2. Odpowiedz, którzy zakonnicy i w jaki sposób mogli głosić kazania.

ŚW. TOMASZ Z AKWINU O WŁADZY

Dominikanin opowiadał się za feudalnym porządkiem społecznym, a za najlepszy ustrój uważał monarchię.

Zatem, aby ustanowić dobre życie w społeczeństwie, potrzebne są trzy [rzeczy]. Po pierwsze, aby w społeczności ustanowić jedność pokoju; po wtóre, aby społeczność zjednoczona węzłem pokoju zwróciła się ku czynieniu dobra; podobnie jak człowiek nie może czynić dobra, jeśli nie ma w nim uprzedniej jedności poszczególnych części, tak samo ludzka społeczność trafia na przeszkody w dobrym działaniu, dopóki brak jej jedności pokoju i sama siebie zwalcza; po trzecie, potrzebny jej jest do dobrego życia dostatek,

o co winien troszczyć się władca. [...] Zatem troską król powinien usuwać te [...] przeszkody. Po pierwsze, [winien się troszczyć o to, aby nie brakło] następców, którzy zastąpią sprawujących różne urzędy. [...] Po wtóre, niech swoimi prawami i rozkazami, karą i nagrodą, powstrzymuje poddanych sobie ludzi od niegodziwości i prowadzi ich do czynów cnotliwych [...]. Po trzecie, niech król przykładą troski o bezpieczeństwo poddanej sobie społeczności ze strony wrogów [...].

Źródło: *Wiek V–XV w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003, s. 282.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień trzy fundamenty *dobrego życia* poddanych, wskazane przez św. Tomasza.
2. Opisz obowiązki, które stawiał przed władcą św. Tomasz.

KONFLIKT PAPIESTWA Z CESARSTWEM

Na synodzie w Besançon w 1157 r. cesarz Fryderyk I Barbarossa wydał uniwersał do książąt i biskupów.

[...] z największym bólem serca musimy się użalić Waszej Miłości, że od głowy św. Kościoła, na którym Chrystus wycisnął piętno pokoju i miłości, zdają się wychodzić przyczyny niesnasek, posiew złego i jad zarazy. [...] Kiedy bowiem niedawno bawiliśmy na dworze w Bisuncium [Besançon] i z należytą troskliwością radziliśmy nad godnością [...] cesarstwa i dobrem kościołów, przybyli legaci apostolscy, mówiąc, że takie poselstwo przynoszą naszemu majestatowi, z jakiego godność cesarstwa niemałe może osiągnąć pomnożenie. Gdy [...] dnia [...] drugiego, jak jest zwyczajem, do wystuchania ich poselstw z książętami naszymi zasiedliśmy, oni, jakby duchem nieprawości przejęci, z niesłychaną pychą, z zuchwałą wzgardą, z przekłątą wyniosłością nadętego serca przedstawili nam swe poselstwo spisane w liście apostolskim,

którego treść jest taka: że mamy sobie przypomnieć, iż pan papież udzielił nam odznaki cesarskiej korony, i wcale by nie żałował, gdyby jeszcze większe „beneficia” nasza Wysokość z rąk jego otrzymała. Takie to było owo poselstwo ojcowskiej słodyczy, która winna czuwać nad jednością Kościoła i cesarstwa, która węzłem pokoju ma łączyć oboje, która do zgody i posłuszeństwa ma skłaniać umysły wiernych. [...] Gdy przez wybór książąt królestwo i cesarstwo od samego Boga jest nam dane, który przez mękę Chrystusa, Syna Swego, dwóm mieczom niezbędnym do rządzenia świat poddał, i gdy Piotr apostoł tak nas uczył: „Boga się bójcie a króla czcicie” – każdy, kto powiada, żeśmy koronę cesarską jako „beneficium” przyjęli od pana papieża, sprzeciwi się Boskim postanowieniom i nauce Piotra, i winien będzie kłamstwa.

Źródło: Uniwersał cesarza Fryderyka I Barbarossy z 1 X 1157 r., [w:] *Wiek V–XV w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003, s. 130–131.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw przebieg wydarzeń na synodzie w Besançon.
2. Omów stanowiska obu stron sporu.

ŚREDNIOWIECZNE MIASTA

W średniowieczu mieszkańcy miast zmagali się z licznymi trudnościami związanymi ze wzrostem liczby ludności i niedoskonałą organizacją przestrzeni miejskiej. Medyk i nadworny historyk Filipa II Augusta, Rigordus, przedstawił problemy paryżan w XII w.

Po kilku dniach zdarzyło się, kiedy król Filip August, zatrzymawszy się w Paryżu [...] po komnacie królewskiej spacerował i podszedł do okien pałacu, skąd na rzekę Sekwanę dla rozrywki umysłu niekiedy zwykł spoglądać, że przejeżdżające miastem, ciągnięte przez konie wozy, błoto roznosiły, fetor nieznośny wytwarzały. Czego król, po komnacie

chodząc, nie mógł wytrzymać i trudne, ale bardzo potrzebne dzieło wymyślił, do którego jego poprzednicy z powodu zbyt wielkiego wysiłku i nakładu pracy nie odważyli się przystąpić. Zwoławszy przeto mieszczan z naczelnikiem tego miasta, polecił na mocy władzy królewskiej, aby wszystkie ulice i drogi tego miasta twardymi [zostały] wyłożone.

Źródło: Rigordus o ulicach Paryża, [w:] *Wiek V–XV w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003, s. 229.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Opisz trudności wynikające z mieszkania w średniowiecznym Paryżu.
2. Wymień korzyści, które przyniosło utwardzenie ulic.

MONARCHIA STANOWA WE FRANCJI

W efekcie zwiększenia uprawnień poszczególnych stanów zaczęły powstawać załążki parlamentaryzmu. Każda grupa starała się uzyskać większy wpływ na sprawy państwowe.

Książę-pan [delfin Karol] wyznaczył zgromadzenie trzech stanów na niedzielę, 5 lutego [1357 r.] [...]. W oznaczonym dniu [...] zebrano się w Paryżu wielu biskupów i innych duchownych, przedstawicieli szlachty oraz [delegacji] mieszczaństwa wielu miast francuskich. [...] Biskup zażądał [...] wprowadzenia dobrej monety, zatwierdzonej przez trzy stany, oraz wysunął kilka innych żądań. [...] I zaoferowali oni księciu-panu w imieniu trzech stanów 30 tys. żołnierzy w pełnym uzbrojeniu, którym będą sami płacić przez specjalnie wyznaczonych funkcjonariuszy. Ażeby mieć środki na urzeczywistnienie tego, postanowili wprowadzić określony podatek, a mianowicie: duchowieństwo będzie

składać 15% swoich dochodów, szlachta 15%, [...] mieszczaństwo zaś wystawią ze stu domów jednego żołnierza w pełnym uzbrojeniu. [...] około dnia Marii Magdaleny wyznaczeni przez trzy stany członkowie Wielkiej Rady, ludzie kierujący poborem podatku, jak i reformatorzy, poczęli tracić swoje wpływy i znaczenie ich zmniejszało się. Przyczyną tego było, że uzyskana przez nich z poboru suma była mniejsza o ponad 5/6 od spodziewanej; szlachta oraz duchowieństwo uchylały się od płacenia podatku [...]. Arcybiskup Reims, który początkowo był jednym z głównych przywódców, zajął teraz pierwsze miejsce w radzie księcia-pana.

Źródło: Materiały źródłowe do historii powszechnej epoki feudalnej. Historia powszechna XIV–XV w., oprac. M. Malowist, Warszawa 1954, s. 11–13.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Oceń wpływ Stanów Generalnych na politykę wewnętrzną w państwie francuskim.
2. Wymień grupy społeczne, które brały udział w obradach Stanów Generalnych.

GRODZISKO NA GÓRZE ZAMKOWEJ

Jaćwingowie byli plemieniem bałtyjskim, które zamieszkiwało tereny na północny wschód od Mazowsza. Do XIII w. wyznawali oni religię pogańską, dlatego stali się celem misji chrystianizacyjnych. Ostatecznego podboju ich ziem dokonali Krzyżacy w 1283 r. Jedną z pozostałości po Jaćwingach i ich kulturze są ślady grodziska odnalezione na Górze Zamkowej nad jeziorem Szurpiły w północnej części dzisiejszej Suwalszczyzny.

? PRACA Z ILUSTRACJĄ

1. Scharakteryzuj walory obronne terenów wokół dawnego grodziska.
2. Oceń, z jakimi trudnościami zmagali się wojska, których celem było zdobycie ośrodka Jaćwingów.

ZWIERCIADŁO SASKIE

Księgi, które powstawały w średniowieczu, zdobiono ilustracjami. Część z nich przedstawiała życie codzienne. Na ich podstawie można odtworzyć ówczesne przepisy prawne, zwyczaje oraz ceremonie. Miniatury pochodzą ze *Zwierciadła saskiego*, w którym spisano prawo zwyczajowe obowiązujące w Saksonii w XIII w. Dzieło to przetłumaczono na kilka języków. Przyczyniła się ona do ujednolicenia prawodawstwa oraz jego dalszego rozwoju.

? PRACA Z ILUSTRACJĄ

1. Opisz zobowiązania rycerza względem władcy.
2. Wymień powinności lennika wobec seniora.
3. Omów stroje noszone przez mężczyzn w średniowieczu.
4. Odpowiedz, w jaki sposób przedstawiano zależność wasali względem seniorów.